

Bogo Grafenauer

**NARODNOSTNO STANJE IN SLOVENSKO-NEMŠKA ETNIČNA MEJA
NA ŠTAJERSKEM KOT DEJAVNIK OSVOBODITVE
SEVEROVZHODNE SLOVENIJE 1918/1919**

Predavanje na 19. zborovanju slovenskih
zgodovinarjev, Maribor, 27. 9.—1. 10. 1978

Ko ob šestdesetletnici razbitja Avstroogrske monarhije in osvoboditve dveh tretjin Slovencev izpod tuje oblasti pristopamo kot zgodovinarji k analizi in oceni dejavnikov, ki so omogočili ta zgodovinski prelom v severovzhodni Sloveniji, moram najprej poudariti, da gre tudi pri tem — kot pri vsakem velikem zgodovinskem prelomu — za zgodovinski rezultat daljšega obdobja in ne le za vojaške dogodke v Mariboru in štajerskem Podravju in Pomurju med 1. novembrom 1918 in 13. februarjem 1919 ter za diplomatski boj v Parizu med 12. januarjem in 29. avgustom 1919. Gotovo je bil boj borcev za severno mejo 1918/19 in tudi posebej osebni nastop in vloga Rudolfa Maistra v tem prelomu njegov bistveni sestavni del, brez katerega bi se vprašanje meje razrešilo prejkone vsaj za Dravsko dolino do vzhodno od Maribora in za znaten del Slovenskih gorik drugače, kakor se v resnici je. Toda kot moramo gledati v rezultatu pariške mirovne konference rezultat dotedanjega zgodovinskega razvoja in tedanjega zgodovinskega položaja, uresničenega po boricah za severno mejo, tako predstavlja tudi boj za severno mejo 1918/19 rezultat poprejšnjega zgodovinskega razvoja. Posebej velja to vsaj za dve izmed treh vprašanj, ki so v avgustovski razpravi 1919 v Parizu prevagala zoper avstrijski predlog plebiscita v dravski dolini in ob Muri: le eden izmed teh momentov je bilo dejstvo, da so imeli Jugoslovani sporno področje v svojih rokah ves čas od razpada dvojne monarhije, pri čemer za francoske zagovornike slovenskega stališča pač ni bilo nepomembno, da je bilo vojaško vprašanje dokončno razrešeno 13. februarja 1919 z mariborskim sporazumom o demarkacijski črti med deželničnima vladama v Ljubljani in Gradcu ob navzočnosti predstavnika francoske misije, ki je prišel iz Zagreba; v razpravi pa sta bila vsekakor precej močnejše poudarjena dva druga momenta — dejstvo, da je bil Maribor gospodarsko in intelektualno središče južne štajerske, kar je priznavala tudi prejšnja avstrijska uprava, ki je mogla to pokrajino upravljati le iz Maribora, dalje dejstvo, da je razen v mestu Mariboru po statističnih podatkih v vsej pokrajini zelo močna slovenska večina ter da imajo Slovenci znatno večino tudi v mariborskem okrajnem glavarstvu, vzetem kot celota z mestom vred. Trajne značilnosti pokrajine so pač prevladovali v razpravi nad dogodki zadnjega časa in prav one so bile temelj ugotovitve, da je po avstrijski strani predložena južna meja plebiscitnega ozemlja nesprejemljiva, ker je preračunana le na politični uspeh in na umeten način reže gospodarsko celoto ter zajema pokrajino, kjer imajo v podeželju Slovenci absolutno večino.

Ko glede na ta dejstva obravnavam narodnostno stanje v severnem delu Slovenskega štajerskega v zvezi s postankom avstrijsko-jugoslovanske državne meje med Golico in Radgono, gre vnovič za zgodovinski rezultat, ki ga kratko izražam s tezami o bistvenih momentih, ki so omogočili Slo-

vencem v Mariboru, štajerskem Podravju in v Pomurju, da so se 1918 osvobodili avstrijskega gospodstva:

a) Prvi temelj, ki je pomenil zavoro germanizacijskega pritiska v dravski dolini do Maribora — kot neke vrste dopolnitev ureditve mariborskega okrožja (kresije) kot slovenskega okrožja štajerskega iz l. 1849/1850 — je bila preureditev lavatinske škofije v slovensko škofijo na štajerskem (o tem bom še govoril) in s tem skladna sprememba njene severne meje; prenos sedeža škofije s takšnim značajem leta 1859 v Maribor pa je postavil v mesto pomembno deželno cerkveno inštitucijo s slovenskim značajem in je z njenim dijaškim domom (glede na potrebno jezikovno znanje duhovščine v takšni škofiji) okrepil slovenstvo tudi med srednješolci; tega temelja ni mogoče ločiti od osebnega deleža škofa Antona Martina Slomška.

b) Hitra rešitev vprašanja Maribora in dravske doline s prevzemom oblasti s pomočjo organizirane vojaške sile novembra 1918 je bila mogoča le po zaslugi »predvojne politične akcije« (F. Baš), slovenskega narodno-političnega prebujanja od šestdesetih let 19. stoletja naprej (tabori!), slovenske politične organizacije (ne glede na njene različne svetovnonazorske koncepte) od konca 19. stoletja naprej in vnovič razgibanega političnega življenja v zvezi z deklaracijskim gibanjem in z vsemi komponentami socialnega in političnega nezadovoljstva z oblastjo stare države, ki so se uveljavljale — posebej po Oktobru 1917 — v zadnjem letu vojne.

c) Glede na pomen Maribora v tem prostoru in glede na germanizacijske procese, pritisk vsenemškega gibanja med meščanstvom ter vpliv nemško-avstrijske usmerjenosti nemške socialdemokratske organizacije delavstva v tem mestu je bila oborožena akcija pod Maistrovim vodstvom ob podpori štajerskega narodnega sveta in liberalnih denarnih sredstev — brez dvoma bistven dogodkovni element osvoboditve Slovencev v tem prostoru.

d) Drugi bistveni dogodkovnozgodovinski dejavnik pa je bilo seveda tudi poseganje francoske — pa tudi angleške — diplomacije v vprašanje jugoslovanskoavstrijske meje na pariški mirovni konferenci 1919; tega pa vnovič ni mogoče odsekati od narodnostne strukture tega prostora, temelja slovenskih zahtev za razmejitev Avstrije in Jugoslavije.

Te teze so hkrati utemeljitev potrebe, da se ob vprašanju slovensko-nemške etnične meje na štajerskem kot dejavnika razrešitve narodnostnega vprašanja ob prevratu vendarle moramo ozreti na postanek tedanjega stanja vsaj od srede 19. stoletja naprej. Težišče mojega referata bo na etničnem položaju ob obeh prelomnicah (ob vprašanju meje med lavantinsko in sekovsko škofijo v petdesetih letih prejšnjega stoletja ter ob istem vprašanju v l. 1918/19) hkrati s kratko analizo vzrokov za spremembe v vmesnem obdobju v obmejnem ozemlju Podravja in Pomurja; prikaz statističnih podatkov posebej od 1880 do 1910 in njihovo vrednotenje je predmet posebnega referata, tako da se bom v tem pogledu omejil z ene strani le na nekaj sintetičnih momentov, ki so mi pri drugem pač nujni okvir, z druge strani pa bom upošteval razmerje rezultatov štetja 1910 do različnih predlogov razmejitve na pariški konferenci 1919. Poleg statističnih virov in opisov etnične meje pa uporabljam doslej malo uporabljene ali neuporabljene vire o tem vprašanju iz arhiva lavatinske škofije v zvezi z vprašanjem razmejitve s sekovsko škofijo (1854—1858) ter zlasti iz Kovačičevega fonda v Pokrajinskem arhivu v Mariboru v zvezi s pripravljanjem jugoslovanske zahteve in različnih elaboratov ob različnih možnostih in predlogih na mirovni konferenci ter ob delu razmejitvene komisije l. 1920. Na to sem položil težišče tudi zaradi dejstva, da je bilo vprašanje

etnične meje in etničnega položaja na slovenskem štajerskem v prvih desetletjih našega stoletja po statističnih virih (objavljenih in neobjavljenih) v nemški¹ in slovenski² statistični, geografski in zgodovinski literaturi dovolj pogosto obravnavano in vzeto na sploh ne ponuja več posebno pomembnih odprtih vprašanj.

1. **Etnična vprašanja ob preureditvi lavantinske škofije v slovensko škofijo na štajerskem.** — Vprašanje sedeža lavantinske škofije in njenega obsega je bilo sicer postavljeno že ob in po jožefinski reorganizaciji škofij (izvršeni glede lavantinske škofije l. 1789). Štajerska in Koroška sta bili tedaj razdeljeni med štiri škofije: na zgornjem štajerskem je nastala nova in sorazmerno majhna (1850 po cerkvenem štetju 186.997 duš) leobenska škofija; bruško, graško in mariborsko okrožje je zajemala sekovska škofija (1850 po cerkvenem štetju 662.972 duš), beljaško in celovško okrožje krška (1850 z 225.561 dušami), velikovško okrožje na Koroškem (1850 88.381 duš) in celjsko okrožje na štajerskem (1850 235.741 duš) lavantinska škofija (skupaj 1850 po cerkvenem štetju 324.122 duš). Od načrtov za to reorganizacijo do srede 19. stoletja so razpravljali o lavantinski škofiji (zaradi jedru škofije oddaljenega sedeža škofije, ki je bil v nemškem delu škofije, čeprav je imel ta le 3 dekanije proti 17 dekanijam s slovenskim prebivalstvom, ter zaradi težav ob uporabi koroških duhovnikov v štajerskem delu škofije)³ kar štirikrat (1785—1789, 1804—1807, 1810 in 1822—1832). Toda le cesarjev odlok iz l. 1804, ko je bila leobenska škofija po smrti prejšnjega škofa (1800) izročena v upravo sekovskemu škofu poleg njegove škofije, naj bi se »škofija Leoben opustila in bi se vsa ta cerkvenoupravna enota združila s sekovsko, mariborsko okrožje izročilo lavantinskemu škofu, čigar sedež naj bi se prestavil iz št. Andraža v Maribor, Celje, Slovensko Bistrico ali Ptuj, in župnije, ki jih ima ta škof pod svojim vodstvom na Koroškem, naj se odstopijo krškemu škofu«, je podoben l. 1858 izvedeni reorganizaciji, enako kot ena izmed petih možnosti, o katerih se je razpravljalo po l. 1825, medtem ko bi bila po načrtu iz l. 1810 in po štirih možnostih iz l. 1825 lavantinska škofija odpravljena, le po eni izmed njih bi bilo celjsko okrožje pridruženo ljubljanski škofiji, po drugih ali krški ali sekovski, po treh izmed teh možnosti bi ostalo ločeno od mariborskega okrožja. L. 1832 je bilo razpravljanje presekano s cesarjevo odločbo, naj vse ostane pri starem.

Medtem ko so izhajale vse te razprave zgolj iz cerkvenoupravnih vprašanj (glede na različne velikosti škofij, prometne težave, težave pri stikih s političnimi oblastmi in razlike med političnimi in cerkvenimi upravnimi enotami), pa poglobitno izhodišče spomenice salzburškega nadškofa Maksimilijana Tarnóczyja — sestavljene v sporazumu z lavantinskim škofom Antonom Martinom Slomškom (»Fürstbischof Anton Martin Slomschek hat mir nicht nur seine volle Zustimmung, sondern auch den dringenden Wunsch erklärt, dass endlich in dieser Weise dem schreienden Bedürfnisse abge-

¹ Iz zelo obsežne literature navajam v tej in naslednji opombi le nekaj temeljnih del, ki se nanašajo posebej na štajersko: R. Pfandler, Die nationalen Verhältnisse in Steiermark am Ausgange des 19. Jahrh., Stat. Monatschr. N. F. XI, 1906, in isti, Die Grundlagen der nationalen Bevölkerungsentwicklung Steiermarks, isto XII, 1907; G. Werner, Sprache und Volkstum in der Untersteiermark, Stuttgart 1935.

² A. Beg, Slovensko-nemška meja na štajerskem, Ljubljana 1905; J. Mačkovšek, Statistika Slovencev, v knjigi L. Niederle, Slovanski svet, Gorica 1911, 245—260; Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od srede XVIII. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936, in isti, Nemci na Slovenskem, Sodobnost 6, 1938, 483—497 (podrobna navedba literature in statističnih publikacij v Zwitterjevi knjigi ter pri A. Melik, Slovenija I/2, 1936; nekatere publikacije navajam še pozneje).

³ F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, Maribor 1928, 353—355, 357 sl., 374—385; isti, Anton Martin Slomšek, II, Celja 1935, 84—99; isti, Nameravani škofijski sedež v Ptuj, ČZN 28, 1933, 200—207 (v cesarjevem dekretu 1804 se trdi, da v mariborskem okrožju »fast durchhaus die windische Sprache herrschet«, celjsko pa da je popolnoma slovensko); M. Klun, Fürstbischof Anton Martin Slomšek in Kärnten, Klagenfurt 1969, 179—184; škofijski arhiv Maribor (poslej SAM), Slomšek XXI A, št. 6 (Tharnoczyjeva spomenica v konceptu in čistopisu).

holfen werde«), v čemer je nadškof gledal »temeljni pogoj« za uresničenje načrta — ki je l. 1853 vnovič sprožila reorganizacijo lavantinske škofije, ni bilo več le cerkvenoupravno, marveč predvsem jezikovno-narodnostno. V nekem smislu je bil to rezultat slovenskega političnega gibanja l. 1848/49, se pravi slovenskega mariborskega okrožja, ki je kot edini rezultat zahtev po upravni ločitvi slovenskega od nemškega ozemlja (oz. po Zedinjeni Sloveniji) ter načrtov o rešitvi narodnostnega vprašanja v habsburški monarhiji v odboru za pripravljane ustave od 1850 do 1859 združevalo skoraj vse slovensko ozemlje na štajerskem.⁴ Severna meja tega okrožja se je razlikovala od današnje jugoslovansko-avstrijske državne meje (če pustimo ob strani malenkostno razliko jugovzhodno od Radgone med nekdanjo in današnjo glavno strugo Mure brez prebivalcev) na štirih točkah: k mariborskemu okrožju je spadala občina Sobota (župnija Sv. Jakoba) ob štajersko-koroški deželni meji, h graškemu okrožju pa so spadali Gornja in Spodnja Kapla južno od Arveža, del katastrske občine Veliki Boč južno od Lučan ter del Slovenskih goric z Apaškim poljem južno od Mure od Sladke gore do Litvercev in Plitvičkega vrha; ta meja se je tudi po odpravi mariborskega okrožja (1859) ohranila kot meja med »slovenskimi« okrajnimi glavarstvi (oz. sodnimi okraji) na jugu in »nemškimi« na severu do konca monarhije. V bistvu je to meja med slovenskim in nemškim ozemljem na štajerskem, kot je vértana že l. 1792 na Kindermannovem zemljevidu tedanjega mariborskega okrožja,⁵ z nekaterimi razlikami (Sobota, Ceršak ob Muri), ki jih je pokazalo Czörnigovo štetje l. 1846.⁶ Zveza s tem stanjem je dokumentirana tudi neposredno, ne le 1848 z vprašanjem »marposke duhovščine« na Slomška, ali bi mu »ne bilo po volji jih v našo (= svojo) skerb prevzeti«,⁷ marveč tudi s sporočilom okrožnega glavarja novega mariborskega okrožja Vincenca Ritscha l. 1850 (8. V.), da je splošna želja štajerskih Slovencev, ki spadajo v Podravju v sekovsko škofijo, da bi se škofijski sedež prestavil mednje; mnenju je pritegoval tudi glavar sam.⁸ Podobne želje so se v istem času kazale tudi med Celjani.⁹

Novo izhodišče vprašanja ureditve škofij se zelo jasno kaže tudi v spomenici salzburskega nadškofa, ki je po posredništvu štajerskega namestništva pred vlado vnovič postavila to vprašanje. Predlog so sestavljale štiri točke, in sicer:

»1. Škofija Leoben naj se odpravi in škofijsko področje trajno združi s sekovsko.

2. Sekovska škofija naj obsega sedanji okrožji Gradec in Bruck in naj prepusti svoj del v okrožju Maribor lavantinski škofiji.

3. Lavantinsko škofijo naj sestavlja bogato obljudeno mariborsko okrožje, s tem da odstopi koroški del dieceze Krki.

4. Škofija Krka naj zajema vso Koroško.«¹⁰

Eden izmed namenov je bil seveda tudi doseči vsaj večje ravnotežje pri razdelitvi vernikov med škofijami (pri sekovski zmanjšanje od 832.382 na 662.972, pri lavantinski in krški pa povečanje od 324.122 na 405.151 oziroma od 225.561 na 313.942) ter lažje stike z ustreznimi političnimi oblastmi

⁴ Že v ustavnem načrtu ustavnega odbora v Kromerizu; cesarjeva odločba jeseni 1849, izvedeno 1850.

⁵ Podatki niso zanesljivi — tako ima karta Apače in Zepovce za slovenske, Lučane s Klanci, Pencilo, Gradiščem in Kaplo za nemške, enako tudi Radvanje in Mlake pod Soboto; nad Mariborom teče meja med Špiljem in Sentiljem, na nemški strani so tudi Ceršaki in Sladka gora.

⁶ K. Czörnig, *Ethnographische Karte der österreichisch-ungarischen Monarchie*, 1855; B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda V*, Ljubljana 1974, 264–265, 270–275.

⁷ Slomškovo pismo Vodušku 2. VI. 1848, AZN I, 1930–1932, 189; prim. F. Ilešič, *Korespondenca dr. Josipa Muršca*, ZMS VI, 1904, 161, 163; ZMS VII, 1905, 4, 65.

⁸ SAM, Slomšek XXI A, št. 2.

⁹ SAM, Slomšek XXI A, št. 3.

¹⁰ SAM, Slomšek XXI A, št. 6, str. 8.

v Gradcu, Mariboru in Celovcu (kar je veljalo zlasti za lavantinsko škofijo s sedežem v odročnem št. Andražu ter ozemljem v dveh različnih deželah). Toda zagovor svojega predloga začenja nadškof le z vprašanjem, ali ne bi bilo mogoče olajšati težav pri postavljanju škofov, ki nastajajo v krški, lavantinski in sekovski škofiji, ker je pri jožefinski reorganizaciji »dobila vsaka od teh škofij pomembno število vernikov slovanskega naroda«, spričo česar bi bilo treba za škofa »dati vsaki moža, ki je poleg nemškega povsem sposoben tudi slovenskega jezika«; to načelo se je v zadnjih letih včasih žrtvovalo drugim vzrokom; »čeprav je slovenske škofljane ta pomanjkljivost globoko prizadela« in čeprav je postalo v sedanjih časih še pomembnejše. »Narodna zavest se je živahno zbudila in zahtevala toliko bolj naklonjeno upoštevanje, čim mirneje se ohranja v zakonskih okvirih. Visoka c. k. državna uprava je upoštevala tozadevne upravičene želje različnih narodnosti in se je prav pri arondiranju okrožij štajerske naklonjeno ozirala na to okoliščino. Vsakokratni salzburški nadškof bi se moral torej po pravici bati, da vernike slovenskega jezika občutno prizadene, če ne bi hotel upoštevati njihove želje, da tudi oni slišijo božjo besedo iz ust svojega škofa in da mu morejo svoje težave osebno zaupno predložiti«. Potrebno »upoštevanja narodnostnih in jezikovnih razlik« pri cerkveni ureditvi kot tudi »dolgo vzdrževane želje (velikega in lepega dela sekovske škofije), ki si že desetletja želi nadpastirja, ki razume deželni jezik in upošteva narodne interese« (»Izvor, jezik, politična uprava povezujejo ta del sekovske dieceze kar najtesneje s štajerskim delom lavantinske dieceze«), se poudarja v spomenici še večkrat, vse z očitnim ciljem, spremeniti lavantinsko škofijo v škofijo za slovenski del štajerskega.¹¹

Mejo med graškim in mariborskim okrožjem sta imela očitno oba predlagatelja (formalno le Tarnoczy, dejansko tudi Slomšek, ki je bil z nadškofom o predlogu vnaprej dogovorjen) za narodnostno mejo med Slovenci in Nemci na štajerskem. Tudi za Slomška je razvidno iz več njegovih aktov, in z druge strani iz njegovega poznejšega drugačnega nastopa, da je po njegovem mnenju ta meja zadovoljevala slovenske potrebe (dobesedno naj navedem le njegovo uradno izjavo, s katero je v soglasju s kapitljem 12. decembra 1856 izrekel soglasje s predlogom: »cupio ac perlibenter assentio ut parochiae ac curatiae in Styria inferiori in moderno circulo Marburgensi sitae usquemodo ad diozesim Secoviensem pertinentes... ad Episcopatum Lavantinum transferantur«), ne da bi do 1858 kadarkoli izrazil predlog po pridružitvi kakšne župnije graškega okrožja.¹² Tako je popis župnij, ki naj bi se izročile lavantinski škofiji s strani sekovske (vsega 10 dekanij) glede župnij ob novi meji proti sekovski škofiji povsem v skladu z obstoječo mejo med okrožji (to so Sv. Jakob pri Soboti, Pernica, Sv. Jernej, Radlje, Remšnik, Brezno, Sv. Ožbalt, Selnica ob Dravi, Sv. Jurij, Svečina, Šentilj, Jarenina, Sv. Jurij v Slovenskih goricah, Sv. Ana na Krempergu /del župnije s sedežem/, Sv. Benedikt, Negova, Sv. Peter pri Zgornji Radgoni).¹³ Kozlerjeva karta slovenskega ozemlja pač tedaj še ni izšla in čeprav nam je po korespondencah znano, da se je Kozler obrnil pri opisu drugačne narodnostne meje na štajerskem tudi na nekaj duhovnikov sekovske škofije (gradivo samo se nam žal v Kozlerjevi zapuščini ni ohranilo),¹⁴ vendar do Slomška kakršnikoli podatki te vrste očitno niso prišli. Že dve leti poprej je pripravljenost mariborskega mesta in meščanov za prevzem velikega dela

¹¹ SAM, isti akt, str. 9, 10–11, 16 (ob obravnavanju nalog nadškofa in položaja v sekovski škofiji).

¹² SAM, Slomšek XXI A, št. 42 in 43 (prim. še 12, 17, 62, 66).

¹³ SAM, Slomšek XXI A, št. 44.

¹⁴ V. Bohinec, Peter Kozler in prvi zemljevid slovenskega ozemlja, Ljubljana 1975 (s starejšo literaturo); F. Ilešič, ZMS VII, 1905, 70–71, 73–75.

stroškov s pripravljajanjem zgradb za novi sedež škofije pomagala do Slomškove odločitve, naj se sedež prenese v Maribor in ne v Celje (uradno sporočilo štajerskemu namestništvu v Gradcu 18. X. 1854);¹⁵ že 9. januarja 1855 se je mariborski župan zahvalil Slomšku za njegovo pripravljenost na žrtve »za dobro stvar ... Maribora in Slovencev« (für die gute Sache ... Marburgs und der Slovenen).¹⁶ Župnika Pichler in Glaser (prvi iz Maribora, drugi iz Kamnice) sta se obrnila s posebno »Promemorio« (tiskana 2. III. 1858) na slovenske duhovnike v sekovski škofiji, ki jih pozivata k sodelovanju pri morebitnih stroških, zvezanih z zadnjo fazo izvršitve reorganizacije lavantinske škofije v opisanem smislu; tu govorita o novi lavantinski kot o »slovenski škofiji«, o tem, da bo s pridružitvijo »slovenskega dela (sekovske) škofije« združen slovenski del štajerskega pod eno pastirsko palico, čeprav je iz promemorije razvidno tudi to, da gre za območje mariborskega okrožja.¹⁷

Prav ta akt je zelo hitro izzval odmeve, ki so pomemben vir za potek narodnostne meje v južnem delu tedanjega graškega okrožja. Že 22. marca 1858 je župnik na Gomilici (Gamlitz) Ignac Kuckenschinnig poslal Marku Glaserju za Slomška »Memorandum in Betreff der neuen Diözesen-Regulierung des Bisthums Seggau und Lavant« (datiran že 16. III. 1858). V njem dokazuje, da je severno od meje med okrožjema že 12 župnij ali »lokalij«, ki potrebujejo zaradi povsem ali delno slovenskega prebivalstva slovenščine spodobne duhovnike, kakršnih vnaprej sekovska škofija ne bo imela in bi jih bilo zaradi tega potrebno pridružiti lavantinski škofiji.¹⁸ V župniji Apače je 3000 Nemcev (v 10 nemških in 1 mešanem kraju) ter 1000 Slovencev v 4 povsem slovenskih in 1 mešanem kraju (v cerkvi je enkrat mesečno slovenska pridiga, vsako nedeljo slovenski evangelij, ob postu in poleti slovenski krščanski nauk); pri Mariji Snežni (1168 duš) je »daleč največji del« faranov slovenski (dušno pastirstvo in pridige skoraj samo slovenski; to oceno potrjujejo tri prošnje faranov med 1859 in 1870 za pridružitve župnije lavantinski škofiji, kar so — do 1918 med spornimi župnijami le oni — 1. VI. 1870 vendarle dosegli¹⁹); špilje (Spielfeld, 1070 duš) je »pretežno slovenska« in slovenščina prevladuje tudi v dušnem pastirstvu; v Gomilici (Gamlitz, 3800 duš), ki je bila »pred malo desetletji še povsem slovenska«, so le slovenščine sposobni Slovenci, raztreseni v 11 krajih, »znaten del prebivalstva« (enkrat na mesec je slovenska pridiga, vsako nedeljo slovenski krščanski nauk, spovednica »zelo močno slovenska«); v Lučanah (Leutschach, 4512 duš) se govori nemško v trgu (čeprav znajo vsi tudi slovensko) in deloma v dveh manjših krajih, v vseh drugih krajih, ki imajo štiri petine prebivalstva župnije, pa le slovensko (vsako nedeljo ena nemška in ena slovenska pridiga, toda krščanski nauk in šola sta le nemška); Sv. Duh na Ostrem vrhu (1062 duš) in Kapla (1363 duš) sta povsem slovenska (prav tako tudi bogoslužje); pri župnijah Arnfels (3047), Wies (3573) in Eibiswald (4451) je slovenska služinčad in dninarji (zato so včasih slovenske pridige, zlasti ob žegnanjih, slovenščina je duhovniku potrebna tudi za spovedovanje; zaradi tega v vseh treh župnijah kličejo včasih na pomoč slovenske duhovnike); pač pa je v navadi le slovensko bogoslužje v eibiswaldski podružnici sv. Antona na severnem pobočju Kozjaka ter vzhodno od Sobote v lokalijah Sv. Lovrenc (St. Lorenzen, 600 duš) in Sv. Ožbolt (St. Oswald, 1009 duš).

¹⁵ SAM, Slomšek XXI A, št. 17 (o tem je zelo bogata dokumentacija v vsem fondu o »prenosu škofijskega sedeža«).

¹⁶ SAM, Slomšek XXI A, št. 20.

¹⁷ SAM, Slomšek XXI A, št. 69 (koncept) in 73 (tisk).

¹⁸ SAM, Slomšek XXI A, št. 83.

¹⁹ F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 1928, 382.

Kot cerkveno mejo med škofijami je predlagal avtor spomenice od Radgone do Špilja Muro (čeprav je na levem bregu reke pri Radgoni še »pet velikih slovenskih občin«, a zanje je slovensko bogoslužje v predmestni cerkvi sv. Petra), med Špiljem in Soboto pa črto, ki bi zajela vse naštete župnije in cerkve, toda etnična meja po teh podatkih vsekakor ni tekla po isti črti: vzhodno od Radgone je na levem bregu Mure zajemala pet slovenskih občin (enako kot po statistiki med 1880 in 1900); delila apaško župnijo v večji nemški del (pač v ravnini ob Muri) in manjšega slovenskega (na obrobju Slovenskih goric), pač pa je med Muro in Soboto zajemala še Špilje, Gomilico, tekla med Lučanami in Arvežem in zajela še Sv. Antona, Sv. Lovrenca in Sv. Ožbolta (hribovski rob župnije v Eibiswaldu). To je skoraj natanko takšna meja, kot jo je ugotovil Peter Kozler²⁰ (razlika je le v tem, da Kozler zajema tudi Arvež, izpušča pa Sv. Ožbolda) in podobno Šuman²¹ (le da gre z mejo na levi breg Mure med Cmurekom in Špiljem).

Nekatere med temi podatki potrjujejo še drugi dopisi, ki so nastali v istem času. Arveški župnik Kurnik je pisal 19. marca 1858 Marku Glasserju, da je »nemogoče, da bi kdaj nemški duhovniki mogli delovati v Lučanah«. ²² Župnik Anton Sernez pri Sv. Ani na Krempergu je 5. junija 1858 (ali že 1857?) predlagal kot mejo med škofijama Muro vzhodno od Špilja; v svojem imenu, po pozivu župnika Eiletza pri Sv. Ani ter po želji »duhovščine iz Apač in ljudstva« je škofu poročal, da sta »Sv. Ana in Marija Snežna povsem, Apače pa deloma slovenske«; od mariborskega okrožja so te župnije ločene šele od l. 1849 naprej, župnija pri Sv. Ani je z okrožno mejo celo presekana (300 hiš v mariborskem, 249 v graškem okrožju) in spada glede na sedež župnije v mariborsko dekanijo Sv. Lenart. ²³ Sami pa so posegli v to vprašanje župljani Špilja in prosili dekana v Jarenini za pridružitve lavantinski škofiji, ker da so Slovenci; podobno prošnjo so poslali tudi prebivalci petih občin vzhodno od Radgone (Potrna, Žetinci, Dedonci, Zenkovci in Slovenska Gorca). ²⁴

Ta opozorila so — ob sodelovanju Marka Glasserja — nagnila Slomška k spremembi njegovega stališča o meji med škofijama. Ko se je proti koncu leta pripravljala pogodba o razmejitvi lavantinske in sekovske škofije, je v lastnoročnem konceptu predlagal naslednjo razmejitev (8. X. 1858): »a) Ker niti politična podlaga niti jezik ne moreta dati trdne in trajne meje obeh diecez, se določa kot meja reka Mura od tako imenovanega otoka (od mesta Radgone) do inclusive župnije Ernovž (Ehrenhausen), ²⁵ tako da vsa dušnopastirska središča, občine in hiše na desnem bregu Mure spadajo k lavantinski diecezi in ona na levem bregu Mure sekovski diecezi. — b) Od župnije Ernovž proti zahodu se postavi kot podlaga za mejo diecez jezik, v katerem se opravljajo govori pri božji službi, tako da spadajo vse one dušnopastirske postojanke, na katerih se tačas pridiga in poučuje krščanski nauk izključno le v nemškem jeziku, v sekovsko diecezo, nasprotno pa one dušnopastirske postojanke, v katerih se sedaj podeljuje cerkveni krščanski pouk čisto slovensko ali v nemškem in slovenskem jeziku, v lavantinsko diecezo. — c) Stvar obeh ordinariatov Sekava in Lavanta bo, da izvedeta

²⁰ P. Kozler, Kratek slovenski zemljopis in pregled politične in pravosodne razdelitve Ilirskega kraja in Štajerskega vojvodstva, Dunaj 1854, XXI, in Zemljovid slovenske dežele in pokrajin, Dunaj 1853.

²¹ J. Šuman, Slovenski Štajer I, Ljubljana 1868, 8—12; M. Pleteršnik, v Slovanstvo, Prvi del, Ljubljana 1873, 152.

²² F. Kovačič, n. d., 381.

²³ SAM, Slomšek XXI A, št. 92.

²⁴ F. Kovačič, n. d., 381 (teh aktov ni v Slomškovem fondu SAM).

²⁵ Kuckenschinigg Ernovža ne šteje za slovenskega, čeprav omenja v kraju slovensko služinčad in da je zaradi tega »neredko potrebno slovensko pastoriranje«; predlaga pa njegovo vključitev v lavantinsko škofijo predvsem zaradi naravnejše meje.

spremembe farne pripadnosti posameznih občin ali hiš, ki bi morda izhajale iz te določitve meje, kot tudi da poravnata spore, ki bi morebiti nastali, ali pa ju predložita v odločitev »eksekutorju arondacijske bule«.²⁶ To stališče je utemeljeval tudi v posebnem dodatku h konceptu pogodbe. Opira se največ na stališča Kuckenschiniggove spomenice; koncept tega spisa je pisan z drugo (Glaserjevo?) roko, nekoliko skrajšano končno besedilo pa je napisal Slomšek sam.²⁷

Toda na sestanku nadškofa ter krškega in lavantinskega škofa (sekovski škof ni bil navzoč in dogovora ni parafiral) v Salzburgu (22. XI. 1858) je moral Slomšek popustiti in se zadovoljiti z obljubo možnosti poznejšega popravka meje: »Med sekovsko in lavantinsko diecezo naj velja politična meja graškega in mariborskega okrožja, dokler ne bo mogoče doseči primernejšega popravka meje, in stvar obeh ordinarijev bo, da z medsebojno zamenjavo nekaterih župnij, kjer je to potrebno, popravita večje nepravilnosti«.²⁸ Sekovskemu škofu še 28. decembra, ko je predvsem glede na vse prejšnje dogovarjanje in na stališče političnih oblasti — pa tudi da se ne bi z drugačno mejo delila »mesta od dežele« — branil razmejitve škofij po okrožni meji, doseženi dogovor ni bil znan. Šele 24. januarja 1859 se zahvaljuje v novem pismu Slomšku, da je glede meje »tako velikodušno« popustil.²⁹

Pomen spremembe lavantinske škofije, izvršene že jeseni 1859, se je z ene strani pokazal v večji skrbi za slovensko dušno pastirstvo (naj opozorim na ureditev slovenskih pridig ne le v predmestni cekvi sv. Marije, marveč tudi v mariborski mestni cerkvi sv. Alojzija že l. 1859,³⁰ ter na spor okrog slovenskega pridiganja in cerkvenega petja v Radljah od januarja do marca 1860, ki ga je presekala zoper pritožbo nekaterih trških Nemcev ordinariat z odločbo, naj se uporabljata slovenščina in nemščina v bogoslužju sorazmerno z jezikom vsega prebivalstva župnije);³¹ z druge strani kažejo pomen te razmejitve šestdeset let pozneje ugotovitve pri različnih župnijah, ki so ostale v sekovski škofiji, da je zlasti v času po 1900 tudi cerkev podpirala napredujočo germanizacijo. Le v enem pogledu je cerkveni značaj nove slovenske inštitucije v Mariboru pomenil tudi zavoro slovenskemu napredku, in sicer v mestu samem: že Fr. Baš je ugotovil, da je pomen te inštitucije za Slovence podpiral na štajerskem slogaštvo in njegov konservativni značaj dalj kot na Kranjskem in v Primorju, hromil liberalno meščansko gibanje in s tem lajšal vsaj vnanjo, politično germanizacijo v spodnještajerskih mestih tudi glede Slovencev, ki so prihajali v mesto.³²

2. Pregled etničnega položaja na štajerskem sredi 19. stoletja in razvoja do 1910. — Narodnostni položaj na ozemlju mariborskega okrožja sredi prejšnjega stoletja je dajal temu okrožju nesporno slovenski značaj. Po štetju iz l. 1830 so predstavljali Nemci okrog 3 % prebivalstva na tem ozemlju (v tedanjem celjskem okrožju niti 0,5 % — 876, v slovenskem delu tedanjega mariborskega okrožja največ 5 % — gotovo pod 10.000, po Zwit-terjevi oceni celo ne »mnogo več kakor v celjskem okrožju). Po Czoernigovi statistiki 1846 je bilo v novem mariborskem okrožju tudi le 5 % Nemcev (1857 vsega 19.670 ob 361.626 Slovencih); značilno pa je, da je na štajer-

²⁶ SAM, Slomšek XXI A, št. 109.

²⁷ SAM, priloga pod isto številko: koncept in Slomškov čistopis; prim. tudi št. 122.

²⁸ SAM, Slomšek XXXI A, št. 116; M. Klun, n. d., 183.

²⁹ SAM, Slomšek XXXI A, št. 117, in XXXI B, št. 122.

³⁰ SAM, Slomšek XXX B, št. 112 in 117.

³¹ SAM, Slomšek XXX B, št. 116 (vrsta aktov od 27. I. do 26. III.).

³² F. Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, ČZN N. V. 3, 1967, passim, posebej izrazito 215 in 226; tezo je manj izrazito postavil že v razpravi K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem, ČZN 26, 1931, 23—88.

škem tudi na zemljevidu, kjer je sicer podatke posploševal v nemško korist, južno od narodnostne meje označil le redke otoke širšega mešanja (okrog Lučan, Ribnice na Pohorju, Maribor s pasom do Šentilja, okrog Ptuja, Slovenske Bistrice ter Rogaške Slatine) — sicer je označil le še nemško manjšino v različnih mestih in trgih (npr. v Celju, Šoštanju, Laškem in Žalcu), ne pa v njihovi okolici.³³

Če kratko povzamemo pglavitne poteze te strani razvoja štajerskih Slovencev (opiram se zlasti na rezultate Frana Zwitterja),³⁴ se pokaže med 1846 in 1910 naslednja podoba: število Slovencev v deželi je absolutno še naraščalo (1846 — 362.742; 1880 — 388.419; 1890 — 400.480; 1900 — 409.531; 1910 — 409.684), toda relativno je zaradi naraščanja števila Nemcev (1846 — 640.332; 1910 — 983.252) padel njihov delež prebivalstva za preko 6 % (1846 — 36 %; 1880 — 32,74 %; 1890 — 32 %; 1900 — 31,18 %; 1910 — 29,37 %). Vzrok tega razvoja ni bil v prirodnem upadanju Slovencev, ker je bilo več desetletij konec 19. stol. celo absolutno število rojenih v slovenski tretjini dežele višje od števila novorojencev v dveh nemških tretjinah. Pač pa predstavlja Slovenska štajerska v tem času značilno področje izseljevanja (1870—80 zajema izseljevanje 1/3 naravnega prirastka, 1880—90 polovico, 1891—1900 2/3 in 1901—10 še vedno več kot polovico). Znatni del te gospodarske emigracije je usmerjen v predele nemške štajerske, kjer pa postaja pri jezikovnih štetjih neviden, ker je prijavljen med prebivalci z nemškim občevalnim jezikom (v nemških okrajih na štajerskem je živelo l. 1900 37.177 v slovenskih krajih rojenih prebivalcev, slovenščino kot občevalni jezik pa je pri štetju prijavila le slaba desetina, 3.697). Drugi vzrok tega razvoja pa je absolutno in relativno naraščanje prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom v slovenskem delu dežele. V mariborskem okrožju oz. v političnih glavarstvih na njegovih tleh (po 1859) je bilo razmerje med Slovenci in Nemci že 1880 379.992 : 41.378, l. 1890 390.512 : 47.855, l. 1900 398.201 : 52.716 in l. 1910 400.005 : 67.825; delež prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom je torej zrasel od 5 % l. 1846 na 14,5 % l. 1910. Pri tem naraščanju prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom pa ne gre za spreminjanje narodnostne meje, ki se je (kot bomo še videli) nekoliko (zelo malo) spremenila le severno od meje nekdanjega mariborskega okrožja, niti za spremembo podeželskega prebivalstva in v zelo skromni meri za priseljence z nemškega ozemlja (prebivalcev, ki so imeli domovinsko pravico v nemških občinah Avstrije, je bilo na slovenskem štajerskem l. 1910 le nekaj pod 3000³⁵). V resnici gre za naraščanje neagrarnih jezikovnih otokov, posebej mest (prebivalstvo Maribora se je povečalo ob nespremenjenem obsegu mesta med 1846 in 1910 od 7.868 na 27.994 ljudi); približno polovica prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom je živela v treh avtonomnih mestih Maribor, Celje, Ptuj. Priseljenci, s katerimi so se mesta večala, so prihajali večinoma s slovenskega podeželja (v Mariboru je bilo 1900 55 % prebivalcev in celo 69,74 % zunaj mesta rojenih v mesto priseljenih prebivalcev iz slovenskih krajev, po domovinski pravici pa celo 70 % vseh mestnih prebivalcev); tako je naraščalo število nemškega prebivalstva s tem, da so Slovenci po rodu v novem okolju prijavljali nemški občevalni jezik, postali nekake dvoživke, ki pa so tudi pri volitvah kazali v največji meri nemško politično orientacijo. V podeželju se kaže ponekod — v manjši meri — tudi pritisk razvijajočih se kapitalističnih podjetij.

³³ Fr. Zwitter, Prva štajerska narodnostna statistika, ČZN 32, 1937, 190—193 (tudi op. 61).

³⁴ Fr. Zwitter, Prebivalstvo, Nemci na Slovenskem (op. 2).

³⁵ Fr. Kovačič, Mariborsko vprašanje, ČZN 16, 1920, 14—27; za razvoj Maribora Fr. Baš, Maribor, ČZN 24, 1929, 143—173, in op. 32 (Baš navaja za Maribor s predmestji za l. 1849 celo le 4168 prebivalcev).

Nedvomno pa pomeni dravska dolina pri Mariboru — čeprav so vasi v hribih severno od nje ostale tudi po štetju 1910 trdno v slovenskih rokah — poseben primer, zlasti zaradi vplivov neagrarnega gospodarstva (nekaterih industrijskih podjetij in lesne trgovine). Ne le da je Maribor sam v germanizacijskem smislu vplival na štetja tudi v okolici mesta (Krčevina, Leitersberg, Pobrežje, Radvanje, Razvanje, Studenci in Tezno — skupno 2454 s slovenskim in 9902 z nemškim občevalnim jezikom), marveč je raslo število ljudi z nemškim občevalnim jezikom tudi v okolici Radelj (Gortina, Radlje, Muta, skupaj 387 s slovenskim in 2378 z nemškim občevalnim jezikom), podobni vplivi pa so se kazali tudi pri nekaterih krajih v cmureškem okraju (zlasti Sladka gora, 41 s slovenskim in 466 z nemškim občevalnim jezikom).

Od Podjune proti vzhodu je vse do Maribora kazalo narodnostno stanje za Slovence postopno večjo stopnjo ljudi z nemškim občevalnim jezikom. V Podjuni (do današnje avstrijske državne meje) jih je bilo 15 %, v Mežiški dolini 17 %, v radeljskem sodnem okraju (brez Sobote) 28 %, v mariborskem sodnem okraju (z mestom vred) 46 %. Fr. Baš je že pred dobrimi štiridesetimi leti pokazal podlage teh sprememb v gospodarstvu (le nekaj malega je temu dodal M. Zgonik v svoji Dravski dolini, kjer se je pa začuda narodnostnemu vprašanju doline skoraj v celoti izognil):³⁶ v okolici Mute je utrjevala položaj nemštva mučka železarna (nastala sredi 19. stol.), pri Radljah prevlada tržanov v zemljiški posesti (zvezana z lesno trgovino), zlasti po polomu slovenske posojilnice konec 19. stol. in po nemškem načrtnem pritisku (s podporo Südmarke) od Elbiswalda preko Radeljskega sedla proti Radljam; tudi v šentilovrencu v Puščavi je industrija podpirala uveljavitev nemškega jezika pri štetju (446 slovensko in 793 nemško govorečih), medtem ko se je pri Fali in Rušah začel podoben pritisk šele med prvo svetovno vojno. Pri šentilju se je slovenski politični in gospodarski dejavnosti posrečilo ustaviti nemško agrarno kolonizacijo (Südmarke), kar je bila v boju za Maribor in narodno bodočnost Podravja pred vojno po Baševem mnenju najpomembnejša zmaga. Tudi pri Sladki gori se je uveljavljala industrija, medtem ko so imele vse druge spremembe le krajevni značaj, celo pri Radgoni, kjer je gospodarski vpliv mesta in širjenje meščanske zemljiške posesti v okolici precej omajal slovenski položaj v vaseh med Muro in Kučnico.

3. Vprašanje etnične meje 1918/20 in njena vloga pri osvoboditvi slovenskega Podravja in Pomurja na štajerskem. — Po spominskih virih se sicer poroča, da je major Maister — s pomočjo Kovačiča — že spomladi 1918 skušal opredeliti slovensko-nemško etnično mejo na štajerskem.³⁷ Kolikor so ti spomini zanesljivi, sta se prejkone opirala predvsem na knjižico Anteja Bega iz l. 1905³⁸ in na objavo štetja iz l. 1910,³⁹ ki jo je Kovačič vsakor podrobno proučil. Zbiranje dodatnih podatkov o vprašanju položaja ob etnični meji pa se je vendarle začelo šele po prvi seji narodnega sveta za štajersko (28. IX. 1918), na kateri so zaupali vodstvo dela za »določitev narodne meje glede na Maribor in Ptuj« Fr. Kovačiču, za posamezne dele pa so nameravali pritegniti še Ljubšo, dr. Kukovca, Vračka, Gabr. Majcna,

³⁶ Fr. Baš, Slovenska narodnostna meja na severovzhodu, Naši obmejni problemi, Ljubljana 1936, 19–35, in Maribor ..., ČZN N. V. 3, 1967, 184–243; M. Zgonik, Dravska dolina, Maribor 1977, 123–144, 167–175.

³⁷ L. Ude, Boj za severno slovensko mejo, Maribor 1977, 35.

³⁸ A. Beg, Slovensko-nemška meja na štajerskem, Ljubljana 1905; v Kovačičevi korespondenci iz l. 1918 se večkrat omenja kot najboljša podlaga za seznanjanje s potekom meje.

³⁹ Spezialortsinventar der österreichischen Länder ... auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910, IV. Steiermark, Wien 1917; za primerjavo je pritegoval včasih tudi starejše štetje (zlasti 1900). Krajevni repertorij s podatki štetja 1910 so kupili v Mariboru šele junija 1918, gl. B. Hartman v zborniku Univerzitetna knjižnica Maribor, 1978, str. 20.

Vida Janžekoviča in Hrena (večinoma župnike v obmejnem področju, med katerimi je bil zlasti šentiljski župnik Evald Vračko izredno zaslužen za odpor zoper nemško kolonizacijo v njegovem okolišu).⁴⁰ Hkrati so sprejeli naslednje načelno izhodišče pri tem delu: »Zahtevamo kot sestavni del države SHS vse ozemlje dosedanje kronovine štajerske, kjer je prebivalo skozi zadnje stoletje slovensko ljudstvo ne glede na delno zaradi sistema umetno povzročeno ponemčenje navideznih jezikovnih otokov Maribora, Marenberga, Celja, Ptuja, Radgone in drugih, ki tvorijo zaradi svojega značaja kot prometna središča svojega slovenskega kmečkega okoliša neločljiv del slovenske zemlje. Narodnim manjšinam se zagotovi zakonito varstvo.«⁴¹

S tem se je sprožilo Kovačičevo dopisovanje z navedenimi in še nekaterimi poznavalci (na katere so ga opozorili že omenjeni) o vprašanju položaja ob narodnostni meji z Nemci. Podatki so manj konkretni in manj zanesljivi kakor tisti iz l. 1858, brez dvoma tudi zaradi povezave z vprašanjem, kje je treba postaviti bodočo politično mejo proti Nemcem. Ta odgovornost je na zaupnike očitno premočno pritiskala. Zaradi tega povzemam iz teh pisem Kovačiču⁴² le podatke o sodobnem stanju, razporejene od Sobote do okolice Radgone, brez spominov ali argumentacije za slovensko pripadnost glede na bolj ali manj oddaljeno preteklost.

Sobota je bila že 1883 »ponemčena«, čeprav so tedaj stari ljudje še govorili slovensko in se je na patrocinih (žegnanje) »tudi takrat pridigovalo slovensko«, »zaveden Slovenec« pa je bil le eden, priženjen iz šentjerneja (Rakfelj; le za preteklost drugače Hren). Pernice (utrakvistična šola, »v cerkvi še vse slovensko«) in Sv. Jernej (v nemški enorazrednici prevladuje slovenski učni jezik, »ker otroci niso razumeli nemško«, »v cerkvi je še vse slovensko«, le 10 pridig letno v nemščini) sta slovenska; v št. Lovrencu na Kozjaku je šola nemška »in v cerkvi vlada le nemščina«; »trdo nemški« župnik ne zna slovenski, zaradi česar se »več starih mož in žena... sedaj še spovedati ne morejo«; proti severu je le »še nekaj Slovencev raztresenih v okraju Ivnik (Elbiswald) in Travnik (Wies), a ti so v veliki manjšini« (Hren). V krajih v dravski dolini je Nemcev bistveno manj, kot jih navaja štetje 1910: v Radljah niti 1/5, v Muti 1/3, v Gortini niti 50 (Hren). Za okoliš od Remšnika (nad Radljami) do Špilja so tri poročila. Arvež je popolnoma nemški; Sv. Duh na Ostrem vrhu je povsem slovenski (s slovensko šolo in bogoslužjem); Gradišče (Schloßberg) je delno slovensko — bolj med starejšimi kot med »mlajino« (vpliv šole v Lučanah) — in isto velja za lučanski Remšnik; Veliki Boč in Vurmat sta slovenska kraja in enako Kapla (kljub nemški šoli in bogoslužju v cerkvi); trg Lučane so zelo ponemčene in enako Eichberg-Trautenberg, medtem ko v Klancih »doma govorijo vse slovenski — zunaj doma pa nemški (vzrok: cerkev, šola in Lučane)« (G. Majcen). Tudi drugo poročilo se v bistvu ujema s prvim: slovenski kraji (ali župnije) so Sv. Duh, Kapla (le 5 nemških družin, vendar močan nemški politični vpliv Schulvereina), in Remšnik nad Radljami; »z malimi izjemami« slovenska sta Gradišče in Klanci; Kranach je mešan, v trgu Lučane je slovenska služinčad (a zaradi okolice so v cerkvi na 14 dni slovenske pridige), lučanski Remšnik ponemčen, Eichberg nemški, enako kot St. Lorenzen, Ivnik in Arvež (Piškur). Tretje poročilo omenja le zelo redke slovenske pridige (enkrat do dvakrat na leto) v Špilju, Gomilici in do 1914

⁴⁰ Pokrajinski arhiv Maribor, arhivski fond o prevratu 1918/19 (poslej PAM), Zapisniki sej narodnega sveta za Štajersko, 1. seja, 28. IX. 1918.

⁴¹ Na istem mestu kot sklep razprave (str. 6–7).

⁴² PAM, 10. X. 1918 Mavricij Teraš iz Lipnice; 11. X. Evald Vračko iz Šentilja; 16. X. Vid Janežič (brez navedbe kraja); 16. X. Rudolf Rakfelj z Bizeljskega (1883 kaplan v Soboti); 20. X. Hren iz Mute; 21. X. Jakob Piškur od Sv. Duha na Ostrem vrhu; 29. X. Gabrijel Majcen od Sv. Duha pri Lučanah; 18. VIII. 1919 Leopold Vožlič iz Špilja.

v Arvežu ter znanje slovenščine pri starejših ljudeh tudi v Ernovžu in Lučanah in slovenske priseljence v Lipnici (Janžekovič). Za črto od špilja do Radgone je zaslužni narodni delavec Vračko kljub dvema slovenskima vasema severno od Mure pri Radgoni predlagal Muro kot »določeno, naravno mejo«; severno »so še Slovenci tu, a malo jih je zavednih«, v glavnem je »vse nemško, oziroma ponemčeno«. Enako je sodil Vožlič iz špilja, češ da »v Ernovžu in okolici v občie imenujejo desni breg Mure ‚das Windische‘, levi breg Mure pa ‚der deutsche Boden‘. Končno je sodil glede Mure enako tudi Teraš iz Lipnice, ker »dela od Spielfelda do Radgone Mura jezikovno mejo med Slovenci in Nemci«; seveda priznava tudi nemštvo Apaške kotline, vendar pove, da se je v delu cmureške fare na desnem bregu Mure »sedaj... mladina v Logatcu (Lugatz) in na Sladki gori že močno ponemčila«; v Apačah je prebivalstvo »po celi fari mešano«. Vasi Nasova, Slovenske Lešonje (sic: — Lešene) in Plitvice (sic: gotovo le skupaj s Plitvičkim vrhom, op. B. G.) so »skoraj popolnoma slovenske vasi« (Teraš). Pri Radgoni šteje Vračko za slovenski le še dve občini (pač po štetju 1910), medtem ko Teraš šteje za »popolnoma slovenske« še vseh pet in dodaja, da je »v mestu prebivalstvo mešano, seveda Slovenci niso zavedni«. Pogosto se omenja ob priznavanju napredka germanizacije v območju sekovske škofije vpliv ordinariata na odpravljanje slovenščine iz cerkve, češ »unser Bischof will es einheitlich haben in der Diözese« (Piškur), včasih tudi z odpravo slovenskih pridig kar po župniku l. 1914 »zaradi takozvanega srbskega mišljenja slov. duhovščine« (Teraš o Arnovžu).

Na podlagi načelnega sklepa narodnega sveta (»Jugoslaviji se priklopi vse slovensko ozemlje na Štajerskem; kot nemško ozemlje se pa ne morejo smatrati tisti kraji, ki so se ponemčili od konca 18. stoletja vsled naslilstva in krivičnega političnega sistema«), statističnih podatkov in teh poročil je izdelal Kovačič (nedatirani) predlog meje,⁴³ ki je zajemal poleg današnjega jugoslovanskega ozemlja še občino Soboto, južni del arveške župnije (brez samega Arveža!), župniji Lučane in Gomilico ter špilje (z dvema krajema Belič-Wielitsch in Evič-Ewitsch); od špilja do Farovcev pri Radgoni je predlagal za mejo Muro (z izrecno opombo: »železniška proga Spielfeld—Radgona ni zadosten razlog, da se slovenska meja pomakne na levi breg Mure; železnica ob mejnem robu, ki ga loči od glavnega ozemlja reka, nima posebnega pomena, razen če bi se meja pomaknila tako visoko, da bi železnica bila dovolj odmaknjena od meje, a ker so kraji levo od Mure pretežno in zavedno nemški, bi se tukaj ob robu Jugoslavije rodilo le nemško iredentstvo«). Pač pa je zajel še radgonski kot s črto od Farovcev ob Muri do Slovenske Gorce ob Kučnici, delno zaradi narodnostnih, delno zaradi gospodarsko-prometnih razlogov.

Čeprav je Fr. Kovačič pozneje poskušal zahtevo vendarle razširiti še na pas ozemlja severno od Mure med Radgono in špiljem, na Ernovž in Arvež (La Styrie, zaradi česar se še sedaj včasih napačno trdi, da je bila to prvotna uradna jugoslovanska zahteva na mirovni konferenci v Parizu),⁴⁴ je jugoslovanska delegacija te dodatke že sama odklonila kot narodnostno neutemeljene in je bila začetna uradna jugoslovanska zahteva na mirovni konferenci skoraj enaka navedenemu prvotnemu elaboratu za štajerski pokrajinski narodni svet (nebistveno je bila razširjena le zahteva glede radgonskega kota).⁴⁵ Že ko je teritorialna komisija velesil 13. marca 1919 tretjič

⁴³ PAM, Nemško-slovenska meja na Štajerskem, nepodpisan tipkopis z lastnoročnimi Kovačičevimi popravki.

⁴⁴ F. Kovacic, La Styrie, Paris, 1919; L. Ude, n. d., 123.

⁴⁵ B. Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919, Plebiscitni zbornik, Ljubljana 1970, 327—328; B. Krizman-B. Hrabak, Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920, Beograd 1960, 27—37, 318, 349, 351.

razpravljala o jugoslovansko-avstrijski meji, pa se je uveljavil kompromisni predlog francoskih, angleških in ameriških zastopnikov, ki je prepustil dravsko dolino Jugoslaviji, a brez Sobote, lučanskega kota in Špilja ter z zmanjšanim radgonskim kotom.⁴⁶ Jugoslovanska zahteva je bila tako zmanjšana za ozemlje za okrog 9000 prebivalci (med njimi po štetju 1910 1573 s slovenskim občevalnim jezikom in 127 tujimi priseljenci, Prekmurci).⁴⁷ Meja, ki jo je vseboval predlog saintgermainske mirovne pogodbe in ki je z izjemo radgonskega kota (s 4208 prebivalci, med njimi 314 s slovenskim občevalnim jezikom ter 1408 priseljenci iz Prekmurja ob 2468 /59 %/ z nemškim občevalnim jezikom) današnja državna meja med Jugoslavijo in Avstrijo,⁴⁸ je severna meja ozemlja, za katero si moramo ogledati še narodnostno sestavo prebivalstva glede na različne — zlasti poznejše — predloge o jugoslovansko-avstrijski meji na Štajerskem.

Že pred to odločitvijo je po italijanskem posredovanju stala pred razpravljanjem konference avstrijska uradna zahteva, izražena najprej z zakonom z dne 22. novembra 1918 o obsegu, mejah in odnosih državnega ozemlja nemške Avstrije (na štajerskem do grebena Pohorja od Dravograda do Pragerskega, nato mimo Makol na vzhodni greben Boča, Donačko goro in deželno mejo na Maceljskem pogorju, nato po deželni meji do Drave ter odtod skozi Slovenske gorice do Radgone, kar je bilo potrjeno z zakonom o volilnem redu za konstituanto 18. XII. 1918, ki je štel k Avstriji poleg mest Maribora in Ptuja sodne okraje Arvež, Ivnik, Marenberg-Radlje, Maribor, Cmurek, Radgono, št. Lenart v Slovenskih goricah in kraj Gornjo Radgono; na istem stališču je bila tudi izpolnilna uredba avstrijskega državnega sveta v zvezi z zakonom 22. XI. 1918, izdana 3. I. 1919).⁴⁹ Le nebstveno obsežnejša je bila Pfaundlerjeva zahteva (marenberški sodni okraj, mariborski politični okraj z mestom, ptujski sodni okraj z mestom, gornjeradgonski sodni okraj, cmureški sodni okroj na desnem bregu Mure, radgonski sodni okroj desno od Mure in radgonski kot, del arveškega sodnega okraja).⁵⁰

Ozemlje, ki ga je zajemal južno od predložene meje Pfaundlerjev predlog, je štelo 60.000 ljudi z nemškim občevalnim jezikom (28,17 %) in 153.000 s slovenskim (71,83 %). Tudi če ne vemo vsega, kar dokazujejo podatki iste statistike o izvoru prebivalstva (po rojstvu in občinski domovinski pravici), že te številke dovolj jasno govorijo o resničnem narodnostnem značaju tega ozemlja, ki ga še potrjuje politično gibanje na njem.⁵¹ Uradna avstrijska zahteva je zajemala le nebstveno manjše ozemlje, tako da je razmerje med Slovenci in Nemci na njem v bistvu isto.⁵²

Ker so glede na celotni narodnostni položaj spodnještajerskega ozemlja ob načrtu saintgermainske mirovne pogodbe ta stališča propadla, je avstrijska delegacija 6. avgusta predložila pripombe k načrtu, ki so predlagale na štajerskem plebiscitu za ozemlje dravske doline, ozko omejen mariborski okoliš, tako imenovano »Mursko kotlino« (južni del cmureškega okraja,

⁴⁶ B. Grafenauer, Plebiscitni zbornik, 329—333, 335, 338.

⁴⁷ Po izračunu Fr. Kovačiča v nedatiranem elaboratu »Na Štajerskem odstopimo od prvotne revindikacije«, PAM (računa tudi druge izgube: koridor severno od Mure, slovenske izseljence v nemški del dežele).

⁴⁸ Po sklepu vrhovnega sveta mirovne konference 29. VIII. 1919: B. Grafenauer, Plebiscitni zbornik, 362 sl. in zemljevid 6; številke o radgonskem kotu so povzete po Kovačičevem elaboratu »Narodnostne razmere v mariborski okolici za slučaj, da se po Pfaundlerjevem načrtu potegne Jugoslaviji meja po vrhu Pohorja in po Slovenskih goricah ob dosednji sod. okrajni meji ter se med to črto in v mirovnem traktatu predloženo mejo določi plebiscit«, vsekakor iz avgusta 1919, PAM.

⁴⁹ B. Grafenauer, Plebiscitni zbornik, 301, 316 in zemljevid 1; L. Ude, n. d., 70; W. Krallert, Atlas zur Geschichte der deutschen Ostsiedlung, 1958, zemljevid 21.

⁵⁰ Fr. Kovačič, CZN 16, 1920, 26.

⁵¹ Številke po Kovačiču na navedenem mestu, a zmanjšane za prebivalce občin Gradišče in Klanci.

⁵² Gl. op. 49; razlika se nanaša le na ljutomerski sodni okraj.

Apaško kotlino in radgonski kot).⁵³ Tako so (po Kovačičevem izračunu)⁵⁴ zajeli ozemlje, ki je imelo 47.416 (48,38 %) ljudi s slovenskim občevalnim jezikom (1910) in 50.585 (51,61 %) z nemškim (brez upoštevanja slovenskih prekmurskih priseljencev: z njihovim upoštevanjem bi se spremenilo razmerje na 49.514 — 49,46 % proti 50.585 — 50,53 %, še vedno z nemško večino). Po posameznih okrajih je bilo seveda to razmerje zelo neenakomerno (v marenberškem 10.390 Slovencev /72 %/ proti 4.054 Nemcev /28 %/; v arveški Kapli 1196 /98,11 %/ proti 23 /2 %/, v delu mariborskega z vštetim mestom 32.681 s slovenskim in 37.155 z nemškim občevalnim jezikom /46,8 % : 53,2 %/, v cmureškem 2497 s slovenskim in 3361 z nemškim občevalnim jezikom /42,05 % : 56,58 %/ in v radgonskem 732 s slovenskim in 5992 z nemškim občevalnim jezikom ob 2016 priseljenih prekmurskih Slovencih /brez »inozemskih« Prekmurcev 10,88 % : 89,11 %, z njimi 8,37 + 23,06 % : 68,11 %/). Če bi se omejili le na ozemlje severno od Drave, ki jo je avstrijski predlog vseboval kot mejo med različnimi plebiscitnimi območji, bi bil položaj za Slovence severno od Drave še težji (v marenberškem okraju 4250 s slovenskim in 3545 z nemškim občevalnim jezikom /54,52 % : 45,48 %/, s Kaplo vred 5446 s slovenskim in 3568 z nemškim občevalnim jezikom /60,41 % : 39,58 %/, v mariborskem sodnem okraju 23.831 s slovenskim in 28.995 z nemškim občevalnim jezikom /46,8 % : 53,2 %/, v cmureškem in radgonskem okraju z nespremenjenimi podatki, a skupaj nad Dravo 32.426 s slovenskim in 41.890 z nemškim občevalnim jezikom brez priseljenih prekmurskih Slovencev /43,63 % : 56,36 %/, z njimi 34.524 proti 41.890 /45,18 % : 54,82 %/).

Vprašanje obravnavam zaradi tega, ker je bil predlog z ene strani konec avgusta 1919 za Slovence zelo nevaren, z druge strani pa se je še v zadnjem času — prejkone prav na podlagi tega stanja in zahtev — pojavila trditev, da je bila dosežena pariška odločitev glede dravske doline na štajerskem ob »zanemarjanju« narodnostnega stanja, podobno kot v korist Avstrije na južnem Koroškem.⁵⁵ Očitno pa je bilo, da je nastal za Avstrijo ugodni položaj v predloženem obsegu plebiscitnega ozemlja predvsem s tem, da je bilo odrezano območje Maribora z okoliškimi občinami, na katere je mesto intenzivno vplivalo (aglomeracija s 36.187 prebivalci) prav ob svoji meji od slovenskega ozemlja na jugu in vzhodu. Že če bi prištel k temu prebivalstvo odrezanega mariborskega sodnega okraja, bi se povečalo število slovensko govorečih za 11.915 in nemško govorečih za 920, tako da bi bilo po štetju 1910 razmerje 59.331 /53,53 %/ s slovenskim proti 51.505 /46,46 %/ z nemškim občevalnim jezikom. Če so razumeli ameriški in italijanski predstavniki pod »vsem radgonskim« sodnim okrajem tudi zgornje-radgonski okraj, bi se spremenilo razmerje še za 11.629 s slovenskim in 827 z nemškim občevalnim jezikom, torej na 70.960 s slovenskim (57,55 %) in 52.332 z nemškim občevalnim jezikom (42,44 %).

Jugoslovanska stran (s francosko podporo) tudi s tem ameriškim in italijanskim predlogom ni bila zadovoljna; predlagala je, naj se o pripadnosti Maribora in dravske doline odloča vse področje, ki mu je Maribor gospodarsko in upravno središče — torej vse ozemlje, ki ga je zajel Pfaunderjev predlog, ob njem pa tudi ljutomerski okraj. Tako se je spremenilo razmerje na 166.000 s slovenskim in 60.666 z nemškim občevalnim jezikom (73,19 % : 26,8 %), in pred tem predlogom, ki ga je vrhovni svet mirovne

⁵³ B. Grafenauer, Plebiscitni zbornik, 358 sl. in zemljevid 5.

⁵⁴ Fr. Kovačič, »Narodnostne razmere...«, PAM.

⁵⁵ B. Grafenauer, Plebiscitni zbornik, 358—363; H. Haas in K. Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, Wien 1977, 29.

konference sprejel, se je Avstrija umaknila, zadovoljna le z ohranitvijo radgonskega kota med Muro in Kučnico.

Ob vseh teh podatkih najbrž ni več mogoče primerjati štajerskega položaja s koroškim — razen če bi na Koroškem pritegnili k vsej oceni tudi plebiscitno cono B s Celovcem. Konec koncev je prav meja med plebiscitnima conama prav pred vrati Celovca mesto na Dravi povzročila popolni neuspeh za Jugoslavijo, čeprav je delež glasov za Jugoslavijo v celotni coni A presegal stopnjo, za katero je menil Renner, da bo ob njej potrebno doseči z Jugoslavijo sporazum o razdelitvi plebiscitnega ozemlja.⁵⁶

Po podpisu saintgermainske mirovne pogodbe se je postavilo še vprašanje podrobne določitve meje po bilateralni avstrijsko-jugoslovanski komisiji na podlagi na več mestih dovolj ohlapno določenih »kotah« mirovne pogodbe same. V elaboratih, ki so bili izdelani v ta namen, je še nekaj podatkov o slovensko-nemški narodnostni meji, čeprav se v bistvu opirajo tudi na rezultate štetja l. 1910.⁵⁷

Glede Kaple in Apaške kotline je pripravila jugoslovanska stran le argumentacijo zoper morebitne avstrijske predloge, ki pa so bili glede na določbe mirovne pogodbe pač vnaprej obsojeni na neuspeh, podobno kot jugoslovanske priprave na razpravo o radgonskem kotu, kjer je razmejitev resnično povzročala gospodarske težave. Tudi privatnega štetja iz začetka 1920 za Apaško kotlino (2207 Slovencev, 1199 Nemcev) in vasi vzhodno od Radgone (brez Zenkovcev 894 Slovencev, 80 Nemcev)⁵⁸ v tej argumentaciji — ki se sklicuje le na uradno štetje 1910 — jugoslovanska stran ni uporabila.

Za vprašanja razmerja narodnostne in državne meje so zanimivi le elaborati o dveh delih meje med Soboto in Muro. Medtem ko se Sobote zlahka odrekajo, skušajo dobiti glede na nejasen opis meje v pogodbi Mlake (Laaken, 89 z nemškim, 129 s slovenskim občevalnim jezikom), Radvanje (Rothwein, 56:123) in Sv. Jerneja (78:288); medtem ko »od Sv. Lovrenca do Sv. Duha tvori razvodje naravno mejo, ki je več ali manj tudi narodna meja, torej ne bo kaj spreminjati«, pa se pri Sv. Duhu na Ostrem vrhu navajajo vnovič nerešena vprašanja: na podlagi podrobnega elaborata Matije Ljubše je v poročilu za razmejitveno komisijo načeto le vprašanje obrobni občin lučanskega kota, v katerih so delno po štetju 1910 imeli večino prebivalci s slovenskim »občevalnim jezikom«: Veliki Boč (707 Slovencev, 5 Nemcev), Klanci (376:62), Pesnica (363:431), Gradišče (211:853). Mimo tega je bilo načeto le vprašanje, ali ne bi bilo pri špilju mogoče doseči jasnejše in razvidnejše meje z dodelitvijo Obegga in Glassnitzberga z majhnim številom prebivalstva (prvi 128 z nemškim, 22 s slovenskim občevalnim jezikom, drugi z 210 oziroma 49).

Leonid Pitamic je že 10. avgusta 1920 opozarjal Kovačiča, da moremo zagovarjati naša stališča o meji (Kapla, Apaška kotlina le ob priznanju istih načel avstrijski strani,⁵⁹ in v resnici se je končal spor glede katastralnih občin z njihovo razdelitvijo (Mlake in Radvanje; del Velikega Boča), medtem ko sta Gradišče in Klanci ostali v Avstriji ne glede na njihov narodnostni značaj. V »strogo zaupni informaciji« glede radgonskega kota

⁵⁶ W. Neumann, Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918—1920, Klagenfurt 1970, 115.

⁵⁷ Kovačičevi (večinoma rokopisni) elaborati za sektorje: I. Od koroške meje do Sv. Duha; II. Okoliš Sv. Duha do lučanske ceste; III. Od lučanske ceste do Plača; IV. Apaška kotlina; V. Radgona; poseben elaborat je — pač za pripravo zoper morebitne avstrijske zahteve, kot v zvezi z Apaško kotlino — obravnaval tudi Kaplo; M. Ljubša je pripravil že 2. VIII. 1919 poseben, natančen elaborat o občinah Gradišče in Klanci; vse v PAM.

⁵⁸ PAM; podatki štetja so daleč pretirani v slovensko korist; gospodarsko-prometne težave pri Radgoni so povzročile še 5. XII. 1921 pritožbo »prebivalstva Murskega polja in Prekmurja« na predsednika pokrajinske uprave za Slovenijo Ivana Hribarja, PAM.

je v tej stopnji razpravljanj tudi Kovačič mislil na delitev po strogi narodnostni meji: »naj se reši vsaj to, kar je za nas najvažnejše: železniški most in vasi vzhodno od Radgone, ki so do najnovejšega časa bile popolnoma slovenske«. ⁶⁰

Za sklep tega pregleda enega izmed bistvenih momentov, ki so vplivali na osvoboditev Slovencev v Podravju z Mariborom in v Pomurju izpod avstrijske oblasti (tako glede obsega jugoslovanskih zahtev kot glede odločitev mirovne konference v Parizu 1919), ⁶¹ želim vprašanje narodnostne meje vnovič povezati s širšim zgodovinskim okvirom.

Ob koncu prve svetovne vojne je bilo štajersko Podravje — če upoštevamo tedanje imperialistične meddržavne obveznosti (londonski pakt o Slovenskem Primorju) kot dejstva, ki so vprašanje pripadnosti Primorja za tedaj že zaprla (kljub drugačnemu mnenju Henrika Tume in v zgodovino-
vinopisju zlasti Dušana Kermavnerja) ⁶² — za Slovence vzporedno s Koroško brez dvoma najpomembnejše vprašanje. Anton Melik je l. 1919 po pravici opozarjal, da bomo izgube na račun Italije še mogli popraviti, izgube na račun Nemcev v korist Avstrije pa bodo dokončne. ⁶³ Pogodbe po drugi svetovni vojni so dokazale utemeljenost tega presojanja.

Med sredo 19. stoletja in l. 1918 se je etnična meja — čeprav malenkostno — premaknila nekoliko proti jugu zlasti med Soboto in Muro zaradi napredovanja germanizacije v posameznih krajih, ki so 1858 veljali še kot slovenski (Sobota, Sv. Ožbold, Sv. Lovrenc in Sv. Anton v okolišju Sobote in Ivnika, župnija Gomilica in Špilje). V tem delu je segalo slovensko ozemlje preko nove državne meje le z dvema hribovskima vasema južno od Sobote (Mlake in Radvanje) in predvsem v lučanskem kotu do grebena Slovenskih goric na severu in trga na zahodu (politični občini Gradišče in Klanjci). Severno od tod so bili seveda tudi še raztreseni Slovenci, a le kot posamezni priseljenci in le v nekaj krajih še ostanki starejše generacije, ki je pod germanizacijskimi vplivi že izginjala. Ob Muri vzhodno od Špilja se meja ni spremenila, pač pa se je za Slovence poslabšal položaj v dveh že 1858 mešanih krajih (Sladka gora, Lokavec — Lugatz), enako kot v nekaj vaseh ob Kučnici vzhodno od Radgone, čeprav manj kakor kaže ljudsko štetje 1910, ki ne navaja občevalnega jezika priseljencev iz »inozemskega« Prekmurja. Preseganje slovenskega narodnostnega ozemlja preko meje nekdanjega mariborskega okrožja je v mejah rezultatov štetja iz l. 1900 upošteval tudi vladni predlog volilne reforme 1906/1907 pri severni meji slovenskih podeželskih volilnih okrajev (marenberškemu so pridružili poleg občine Kaple tudi občino Gradišče iz arveškega sodnega okraja, ne pa tudi Klancev; mariborskemu okraju naj bi se po neuresničenem načrtu pridružile občine Velka, Dražen vrh in Ščavnica iz sodnega okraja Cmurek ter občine Plitvički vrh južno in Slovenska gorca, Zenkovi, Potrna, Dedonci in Žetinci severno od Mure iz sodnega okraja Radgona. ⁶⁴ Od 1876 naprej so pri deželnih in državnozborskih volitvah v podeželskih volilnih okrajih, ki so zajemali štajersko Podravje brez mest in trgov (po l. 1907 pa tudi brez podeželskih občin z nemško večino glede na občevalni jezik v okolici Maribora in Radelj) vselej zmagali slovenski kandidati, v okrajih, v katere so

⁵⁹ Pismo Kovačiču 10. VIII. 1920 iz Ljubljane, PAM.

⁶⁰ Kovačičev posebni »dodatek« elaboratu o Radgoni, PAM.

⁶¹ Gl. op. 45 glede Zapisnikov; B. Grafenauer, Plebiscitni zbornik, 361—362.

⁶² Gl. zlasti D. Kermavner, Temeljni problemi primorske politične zgodovine, Ljubljana 1978.

⁶³ A. Loboda, Moderna politična načela in naši obmejni spori, LZ 39, 1919, 352—357, 420—424 (posebej 421).

⁶⁴ V. Melik, Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana 1965, 105.

bila združena mesta in trgi (od 1907 tudi z nekaj pridruženimi podeželskimi kraji), pa vselej nemški.⁶⁵

Čeprav vemo, da so podatki ljudskega štetja 1910 o občevalnem jeziku v velikem nasprotju z istimi podatki o izvoru prebivalstva (in potemtakem tudi o materinskem jeziku) in da so bili v marsičem izraz ne le gospodarskih gibanj, marveč tudi germanizacijskega pritiska — vse to podrobneje obravnava Matjaž Klemenčič v svojem referatu — imajo ti podatki vendarle poleg rezultatov volitev svoj pomen za ocenjevanje subjektivne politične usmerjenosti prebivalstva. Kovačič podatkov o prebivalstvu z avstrijske strani predloženih plebiscitnih področij na štajerskem ni brez vzroka preračunaval kar po uradnem štetju brez vsakršnih popravkov.⁶⁶ Štajersko ozemlje do meje, ki jo je vseboval predlog saintgermainске mirovne pogodbe (torej z radgonskim kotom) je imelo po štetju 1910 med 491.793 prebivalci 76.436 takih z nemškim občevalnim jezikom (15,54 %; brez radgonskega kota, t. j. po končni obliki te pogodbe je to razmerje 487.585 prebivalcev, 73.950 z nemškim občevalnim jezikom, t. j. 15,16 %).⁶⁷ Ti podatki kažejo dovolj jasno slovenski narodnostni značaj celotne pokrajine (toliko bolj, ker je že 1921 — ko je izginil nemški pritisk in se je zamenjal številni kriterij od »občevalnega« v »materinski« jezik — ob izselitvi le majhnega dela Nemcev pokazalo ljudsko štetje na istem prostoru med 480.015 prebivalci 449.485 Slovencev in le 21.786 Nemcev (4,53 %), in tudi lastno, tendenčno nemško računanje manjšine je l. 1928 doseglo le število 32.578, po popisu Kulturbunda januarja 1941 pa celo le 15.157).⁶⁸

Brez dvoma pa je bilo od vsega tega ozemlja najbolj ogroženo štajersko Podravje do Maribora ter pas ozemlja ob Muri do Radgone, kjer je bilo Apaško polje res področje stare nemške agrarne kolonizacije. Ni le naključje, da je bilo avstrijski delegaciji mogoče — čeprav ob preziranjju vseh gospodarskih vprašanj in pomena Maribora za ves slovenski del štajerskega — odrezati na severu strnjen del ozemlja, na katerem je med predloženo mejo (z radgonskim kotom) kazalo štetje 1910 47.416 prebivalcev s slovenskim in 50.585 (51,61 %) prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom; severno od Drave je bilo to razmerje celo 32.426 : 41.890 (56,36 %) in le z upoštevanjem slovenskih »inozemcev«, priseljenih v ta prostor iz Prekmurja, bi se sedež prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom nekoliko zmanjšal, a še vedno ne pod 50 % (na 50,53 % na vsem predloženem plebiscitnem ozemlju oziroma 54,82 % severno od Drave). Seveda je tak položaj nastal le zaradi Maribora, ki je sam z okoliškimi vasi z značajem novih predmestij že presegal 35.000 prebivalcev, kar pa je bila več kot tretjina prebivalstva celotne plebiscitne cone. Prav to je za kratek čas spremenilo avstrijski predlog celo v resno nevarnost, čeprav je bil končno zavrnjen zaradi etničnega značaja širšega z Mariborom najtesneje povezanega okoliša in zaradi gospodarsko nevdržne meje, ki bi jo ustvaril (saj je od mesta odrezala celo znaten del mariborskega sodnega okraja), pa tudi zaradi pomena mesta za vso Slovensko štajersko.⁶⁹

Vsa ta dejstva pa vendarle dokazujejo — in tu se vnovič vračamo k začetnemu širšemu zgodovinskemu okviru — kako bistvenega pomena je bil

⁶⁵ V. Melik, n. d., 67, 212—214, 226—238, 383—399.

⁶⁶ Fr. Kovačič, »Narodnostne razmere...«, PAM.

⁶⁷ Število prebivalstva po izračunu Z. Šifrerja, Prikazi in študije (Zavod SRS za statistiko) VIII/2, 1962, 15, število prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom pa po izračunu Wernerja, Sprache und Volkstum in der Untersteiermark, Stuttgart 1935.

⁶⁸ Fr. Zwitter, Sodobnost 6, 1938, 495 sl.; D. Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941, Ljubljana 1966, 20—22; prim. tudi T. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945, Maribor 1968, v uvodnem delu, str. 62—89.

⁶⁹ B. Grafenauer, Plebiscitni zbornik, 359—362 (z navedenimi viri).

za štajersko Podravje in za njegove slovenske prebivalce leta 1918 tudi nastop borcev za severno mejo pod Maistrovim vodstvom in poseg Maistra samega 1. novembra v vprašanje oblasti nad spodnjštajersko prestolnico. Ob tem se je odločalo gotovo — po prepričanju zgodovinopisja obeh strani — o bodočnosti znatno večjega slovenskega ozemlja na štajerskem, kot pa ga je zajel avstrijski predlog o plebiscitu.⁷⁰

Zusammenfassung

ETHNISCHE VERHÄLTNISSE UND DIE SLOWENISCH-DEUTSCHE ETHNISCHE GRENZE IN DER STEIERMARK ALS EIN FAKTOR DER BEFREIUNG NORDÖSTLICHEN SLOWENIENS 1918/19

Wie jede große geschichtliche Wende ist auch die geschichtliche Wende im Jahr 1918/19 im steierischen Drau- und Murland — nämlich die Befreiung der Slowenen beinahe bis zu ihrer Volksgrenze von der deutsch-österreichischen Herrschaft — ein geschichtliches Ergebnis, also das Ergebnis eines Entwicklungsprozesses in fernerer Vergangenheit und des dieser Entwicklung entsprechenden und eben durch diese Entwicklung ermöglichten einmaligen Auftretens der Slowenen gegen die drohende Gefahr fremder Oberherrschaft. Einen Beweis dafür liefern uns schon die Tatsachen, die in der August-Verhandlung auf der Friedenskonferenz in Paris 1919 gegen den Vorschlag Österreichs, in dem engen und künstlich abgegrenzten Drautal und an der Mur ein Plebiszit durchzuführen, Ausschlag gaben: Nur eine davon war die Tatsache, daß die Jugoslawen das strittige Territorium seit dem Zerfall Österreich-Ungarns ohne besondere Schwierigkeiten in ihren Händen hatten, wobei für die französischen Vertreter des slowenischen Standpunktes wohl nicht ohne Belang sein konnte, daß die Militärfrage ihre endgültige Lösung mit dem Abkommen über die Demarkationslinie fand, das am 13. Februar in Maribor zwischen den Landesregierungen Ljubljana und Graz in Anwesenheit des aus Zagreb angereisten Stellvertreters der französischen Mission abgeschlossen wurde. In der Verhandlung darüber wurden jedenfalls zwei andere Tatsachen viel stärker hervorgehoben: erstens, Maribor war das wirtschaftliche und intellektuelle Zentrum der Südsteiermark, was auch von der früheren österreichischen Verwaltung anerkannt wurde, die dieses Land nur von Maribor aus verwalten konnte, und zum anderen, die slowenische Mehrheit war in dem ganzen Land sehr stark und die Slowenen stellten eine beträchtliche Mehrheit auch in der zusammen mit der Stadt als ein Ganzes betrachteten Bezirkshauptmannschaft von Maribor dar. Die dauernden Charakteristiken des Landes wogen in der Verhandlung wohl mehr als die Ereignisse der jüngsten Zeit und eben sie bildeten auch die Grundlage für die Feststellung, daß die von österreichischer Seite vorgeschlagene Grenze für das Plebiszitgebiet untragbar war und daß sie widernatürlich in eine wirtschaftliche Einheit einschnitt und ein Gebiet umfaßte, wo die Slowenen auf dem Land die absolute Mehrheit hatten. Sie bewirkten aber auch, daß Österreich nach der Anerkennung einer natürlicheren jugoslawischen Grenze für das Plebiszitgebiet auf die Probe verzichtete, ob die Bevölkerung für Österreich oder für Jugoslawien sei.

Wenn hier in bezug auf die Tatsachen die nationalen Verhältnisse im nördlichen Teil der slowenischen Steiermark in Verbindung mit der Entstehung der österreichisch-jugoslawischen Staatsgrenze behandelt wird, muß darauf hingewiesen werden, daß es sich auch dabei erneut um ein geschichtliches Ergebnis handelt, das in kurzen Worten durch Thesen über die wichtigsten Momente ausgedrückt werden soll, die den Slowenen in Maribor, im steierischen Drauland und Murland ermöglichen haben, sich mit Waffen und durch den Sieg am grünen Tisch in Paris 1918/19 von der deutsch-österreichischen Herrschaft zu befreien.

a) Die Umgestaltung des Bistums Lavant in das Bistum der Slowenen im Marburger Kreis (1858/59) bedeutete die erste Grundlage, die ein Hindernis für den Germanisierungsdruck im Drautal bis Maribor bedeutete und sie erfolgreich überall dort eindämmte, wo die Slowenen bei ihrem politischen Kampf bei den Volkszählungen nicht unter dem Druck des deutschen Kapitals stunden und wo das slowenische, sich seit den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts erfolgreich entwickelnde Nationalbewußtsein nicht von der Grazer Führung der deutschen Sozialdemokratie neutralisiert wurde (der die slowenische Arbeiterbewegung das Drauland überlassen hat, obwohl sich Janez Krainer aus Maribor auf der Grün-

dungsversammlung der österreichischen Sozialdemokratie in Hainfeld mit seiner Forderung durchsetzte, »ein slowenisches Parteiblatt herauszugeben«. Damit schloß er sich Kordelič aus Ljubljana an, der ebenso forderte, daß »für Untersteiermark, Kärnten, Krain, Görz und Triest ein slowenisches Parteiblatt gegründet werden sollte«; die Forderung wurde nach der Beurteilung der Grazer Organisationsleitung für »völlig unmöglich« gehalten und Graz hat das Drauland sowie Maribor von der slowenischen Arbeiterbewegung mit dem Zentrum in Ljubljana und Triest getrennt.

Dokumente des bischöflichen Archivs des Bistums von Lavant in Maribor sind ein überzeugender Beweis dafür, daß die Umgestaltung dieses Bistums 1858/59 ein Ergebnis des seit 1848 wachsenden slowenischen Nationalbewußtseins war, ebenso wie die Trennung des Kreises Maribor (im Jahr 1849) von den deutschen Kreisen der Steiermark. Der Salzburger Erzbischof Tharnóczy schrieb in seiner Denkschrift, die 1853 (im vorherigen Einvernehmen mit dem Bischof von Lavant Anton Martin Slomšek) eine Neugestaltung des Bistums von Lavant in das slowenische Bistum in der Steiermark zur Folge hatte: »Das Nationalbewußtsein ist lebhaft erwacht, und verdient um so mehr entgegenkommende Beachtung, je ruhiger es sich innerhalb der gesetzlichen Schranken verhält. Die hohe k. k. Staatsverwaltung hat bei den dießfälligen billigen Wünschen der verschiedenen Nationalitäten Rechnung getragen und hat gerade bei der Arrondierung der Kreise Steiermarks auf diesen Umstand geneigte Rücksicht genommen. Der jeweilige Erzbischof von Salzburg mußte also mit Recht fürchten, die Gläubigen slavischer Zunge empfindlich zu verletzen, wollte er ihren Wunsch nicht beachten, daß auch sie das Wort Gottes aus dem Munde ihres Bischofes vernehmen, und ihre Anliegen ihm mit Zutraulichkeit persönlich vortragen können.« In der Denkschrift wird im Zusammenhang mit der Reorganisation der Bistümer Lavant und Seckau öfter die Notwendigkeit »der Berücksichtigung von National — und Sprach — Verschiedenheit« betont sowie die Tatsache, daß »Abstammung, Sprache, Gebräuche und politische Verwaltung diesen Teil der Seckauer Diözese innigst mit dem steirischen Antheil der Diözese von Lavant verbinden«, ebenso aber auch, daß sich dieser Teil des Seckauer Bistums »schon jahrzehntelang einen Oberhirten wünsche, der die Landessprache verstehen und die nationalen Interessen vertreten würde«.

Als dieser Vorschlag gemacht wurde, waren die beiden Bischöfe überzeugt, daß die Grenze zwischen den Kreisen Maribor und Graz der slowenisch-deutschen Sprachgrenze entsprach, während es über den nationalen Charakter des Kreises Maribor überhaupt keine Zweifel gab, da dieser nach amtlichen Angaben der Volkszählung von Czöring weniger Deutsche (5 % der Bevölkerung) als Krain (8 %) besaß. Ficker schrieb 1860, daß hier »fast nur die schwache deutsche Beimischung der Ausschließlichkeit des Slovenenthums entgegentritt«. Als im Frühling 1858 der Anschluß des »slowenischen Teiles des Seckauer Bistums« an das Bistum von Lavant als das Bistum für Slowenen in der Steiermark vor dem Vollzug stand, haben die Briefe einiger Geistlicher sowie Bitten der Pfarrleute Slomšek darauf aufmerksam gemacht, daß der »slowenische Teil der Steiermark« zwischen Soboth und Spielfeld, im Randgebiet der Ebene Apaška kotlina und östlich von Radkersburg die Kreisgrenze überschritt und daß es nördlich vom slowenischen Gebiet des Grazer Kreises noch einen Streifen mit gemischter Bevölkerung gibt, wo beim Gottesdienst außer der deutschen auch die slowenische Sprache verwendet werden muß. Obwohl Slomšek nun den Standpunkt durchsetzen wollte, daß sich an das Bistum von Lavant alle jene Pfarren anschließen sollten, in denen beim Gottesdienst das Slowenische als die einzige Sprache oder wenigstens auch neben dem Deutschen gebraucht wurde, blieb es beim alten Vorschlag: die Grenze zwischen den beiden Bistümern wurde nach der Grenze zwischen den Kreisen Graz und Maribor gezogen und der Sitz des Bistums wurde nach Maribor verlegt. Bei dieser Gelegenheit dankte der Bürgermeister von Maribor Slomšek schon im voraus für seine Bereitschaft, Opfer zu bringen »für die gute Sache... Marburgs und der Slowenen«.

Die Bedeutung dieser Verlegung für die Slowenen hat sich sehr schnell gezeigt durch Slomšeks Sorge um die slowenische Sprache in der Kirche und bei dem Religionsunterricht für die Jugend, in längerer Sicht aber durch das Mitwirken von Geistlichen aus gefährdeten Orten bei ihrem Handeln im nationalen Interesse (um nur das Beispiel von Evald Vračko aus Spielfeld zu erwähnen und seinen Anteil an dem erfolgreichen Widerstand, der der deutschen Kolonisation bei ihrem Versuch, nach Maribor vorzudringen, geleistet wurde) und durch die Entstehung der bedeutenden Institution mit slowenischen Charakter in Maribor,

die für die Bedürfnisse des gesamten slowenischen Teils des Landes aufkam. Auch an der Gründung des Historischen Vereins in Maribor haben einige Leute aus diesem Kreis (vor allem Dr. Fr. Kovačič) mit organisatorischer Arbeit bedeutend mitgewirkt. Ein Beweis dafür ist aber auch die Entwicklung in jenem Teil der slowenischen Pfarren, die im Seckauer Bistum geblieben sind und in denen die Germanisierung leichter voranschritt, nach 1900 auch mit Hilfe des Seckauer Ordinariats, was in Berichten aus dem Jahr 1918 öfter sogar ganz offen festgestellt wurde.

b) Das zweite Moment, das eine schnelle Lösung der Frage Maribors und des Drautals durch Machtübernahme mit Hilfe einer organisierten Militärmacht im November 1918 ermöglichte, war der Verdienst der »politischen Vorkriegstätigkeit« (F. Baš), der slowenischen nationalpolitischen Erwachung seit den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts (Volksversammlungen — »taborci«!), der slowenischen politischen Organisation seit Ende des 19. Jahrhunderts (ungeachtet ihrer verschiedenen weltanschaulichen Konzepte) und des erneut bewegten politischen Lebens in Verbindung mit der Deklarationsbewegung und mit allen Komponenten der sozialen und politischen Unzufriedenheit mit der Herrschaft des alten Staates, die sich — vor allem nach Oktober 1917 — im letzten Kriegsjahr geltend gemacht haben.

c) Die Lösung, die die slowenische politische Bewegung forderte — die Befreiung des slowenischen Gebietes von der deutschen Herrschaft bis zur nationalen Grenze — war wegen des Fortschritts der Germanisierung und noch besonders wegen der Lage Maribors bis zur Machtübernahme in der Stadt durch die Slowenen ernstlich gefährdet nicht nur für den Streifen des Grenzgebietes (das Drautal, Maribor, das Gebiet des Gerichtskreises von Cmurek und Radkersburg südlich von der Mur), sondern zumindest auch für das gesamte Gebiet östlich vom Pohorje und von Slovenska Bistrica bis zum Boč und der Donačka gora im Süden. Vor allem in nichtlandwirtschaftlichen Sprachinseln stieg im slowenischen Landesteil die Zahl der Leute mit Deutsch als »Umgangssprache« von ungefähr 20.000 (5 %) im Jahr 1846 bis zur Volkszählung im Jahr 1910 auf mehr als 70.000 (17 %). Daß das Drautal und Maribor mit der näheren Umgebung dabei ein besonders gefährliches Problem darstellten, geht schon aus dem zunehmenden Anteil der mit dem sonst bestimmt nicht objektiven Maßstab der »Umgangssprache« gemessenen deutschen Minderheit von Jauntal—Podjuna bis Maribor hervor (Jauntal—Podjuna 15 %, das Meža—Tal 17 %, der Gerichtsbezirk von Radlje ohne Soboth 28 %, der Gerichtsbezirk von Maribor, die Bevölkerung der autonomen Stadt inbegriffen, 46 %); überall noch eine Minderheit, nur im wirtschaftlichen Zentrum in der Stadt Maribor und in ihrer näheren Umgebung eine Insel, in der die Einwohner mit Deutsch als »Umgangssprache« über 80 % der Bevölkerung ausmachten. Zusätzliche Untersuchungen, die im Oktober 1918 im Auftrag des slowenischen Landesnationalrats für die Steiermark von Dr. Kovačič in Zusammenarbeit mit einer Reihe von Kennern der Lage auf dem Terrain durchgeführt wurden, haben ergeben, daß sich die nationale Grenze seit Mitte des 19. Jahrhunderts etwas — zwar nicht wesentlich — verschoben hatte, und zwar vorwiegend an der Linie Soboth—Spielfeld, am meisten nördlich und nordöstlich von Lucane, etwas aber auch im Bezirk von Cmurek.

All diese Entwicklungszüge sind auch in verschiedenen Vorschlägen zum Ausdruck gekommen, die in Verbindung mit der jugoslawisch-österreichischen Grenze auf der Friedenskonferenz in Paris in verschiedenen Organen behandelt wurden.

Der anfängliche jugoslawische Vorschlag, nördlich von der heutigen Grenze Soboth, die Gegend von Lucane und Radkersburg miteinbeziehend, umfaßte in der Steiermark ein Gebiet mit ungefähr 500.000 Einwohnern, darunter 83.700 mit Deutsch als »Umgangssprache« (16,74 %). Der in der ersten Formulierung des Friedensvertrags von Saint-Germain enthaltene Kompromißvorschlag von Frankreich, Grotsbritannien und den USA, — der davon Soboth und die Gegend von Lucane (ein Gebiet mit ca. 9000 Einwohnern, davon ca. 7300 — 81 % mit Deutsch als Umgangssprache) abschnitt, dagegen aber die etwas verminderte Gegend von Radkersburg umfaßte — verlieh an Jugoslawien ein Gebiet mit 491.793 Einwohnern, darunter 76.436 (15,54 %) mit Deutsch als Umgangssprache; die endgültige Grenze (ohne die Gegend von Radkersburg) umfaßte ein Gebiet mit 487.585 Einwohnern (73.950 bzw. 15,16 % mit Deutsch als Umgangssprache nach der Volkszählung von 1910, 21.786 bzw. 4,53 % mit Deutsch als Muttersprache nach der Volkszählung von 1921). Das Gebiet zwischen der ursprünglichen, im Konzept des Friedensvertrags von Saint-Germain festgelegten Linie und der als Grenze zwi-

schen dem jugoslawischen Staat und Österreich von Pfaundler vorgeschlagenen Linie, die über den Boč und die Donačka gora verlief, umfaßte ein Gebiet mit 153.000 (71,83 %) Einwohnern, deren Umgangssprache slowenisch war, und 60.000 (28,17 %) Einwohnern, deren Umgangssprache deutsch war. Die amtliche österreichische, in der Gesetzgebung über die Gründung der Österreichischen Republik ausgedrückte Forderung war nur unwesentlich kleiner und das Verhältnis zwischen den Slowenen und Deutschen fast das gleiche wie bei Pfaunders Vorschlag. Schließlich umfaßte das Gebiet, für welches sich Ende August die jugoslawische Delegation bereit erklärt hat, ein Plebiszit durchzuführen, falls der oberste Konferenzrat darauf bestehen sollte, 166.000 Einwohner mit Slowenisch und 60.666 mit Deutsch als Umgangssprache (d. h. 73,19 % gegen 26,8 %). Alle diesen Angaben zeigen — zugleich mit den Angaben über den Anteil der Bevölkerung mit Deutsch als Umgangssprache in den Gerichtsbezirken im Drau-Gebiet bis Maribor —, daß es sich dabei um ein slowenisches Gebiet handelt (sogar nach dem österreichischen Kriterium der »Umgangssprache«, das die tatsächliche Zahl der slowenischen Bevölkerung wesentlich vermindert hat) und daß nichtlandwirtschaftliche Sprachinseln um Radlje und Maribor aus diesem Gebiet nicht gesondert werden können.

Ohne Zweifel waren vom gesamten Gebiet das steierische Drautal bis Maribor und der Landstreifen an der Mur bis Radkersburg in größter Gefahr, weil dort die Ebene Apaško polje tatsächlich ein Gebiet der alten deutschen Agrarkolonisation war. Es war gewiß kein Zufall, daß es der österreichischen Delegation gelungen ist — wenn auch durch Mißachten aller wirtschaftlichen Fragen und der Bedeutung Maribors für den gesamten Teil der slowenischen Steiermark — im Norden das Drautal mit Maribor abzuschneiden (wobei die Grenze im Süden unmittelbar an vorstädtischen Dörfern vorbei verlief) sowie das Gebiet bis zur südlichen Grenze des Bezirks von Cmurek und Radkersburg, ein Gebiet, wo die Volkszählung von 1910 47.416 Einwohner mit Slowenisch und 50.585 (51,61 %) mit Deutsch als Umgangssprache ergab. Nördlich der Drau war das Verhältnis sogar 32.426:41.890 (56,36 %) und nur durch Berücksichtigung von slowenischen »Ausländern«, den Zuwanderern aus dem Prekmurje, könnte der Anteil der Bevölkerung mit Deutsch als Umgangssprache etwas vermindert werden, doch würde er noch immer bei über 50 % stehen (50,53 % im gesamten Gebiet, wo das Plebiszit durchgeführt werden sollte, 54,82 % im Gebiet nördlich von der Drau). Erst die Erweiterung des Plebiszitgebiets auf den gesamten Gerichtsbezirk von Maribor (auf Vorschlag der Vertreter der USA und Italien) hatte zur Folge, daß nach derselben Volkszählung eine bescheidene Mehrheit den Slowenen zufiel (59,331 Einwohner bzw. 53,53 % gegen 51.505 Einwohner mit Deutsch als Umgangssprache, d. h. 46,46 %). Erst durch den jugoslawischen Vorschlag, daß in das Plebiszitgebiet das ganze Land eingeschlossen werden sollte, dessen unmittelbares wirtschaftliches Zentrum Maribor ist, wurde dieses Verhältnis wesentlich verändert.

Zu dieser Situation kam es nur wegen Maribor, das allein zusammen mit den Dörfern aus der näheren Umgebung, die eher schon den Charakter neuer Vorstädte hatten, über 35.000 Einwohner zählte, was mehr als ein Drittel der Bevölkerung des von Österreich vorgeschlagenen Plebiszitgebiets war. Eben deswegen bedeutete der österreichische Vorschlag für kurze Zeit eine ernste Gefahr, obwohl er zuletzt doch abgelehnt wurde wegen des ethnischen Charakters der weiteren, mit der Stadt jedoch aufs engste verbundenen Umgebung von Maribor und wegen der wirtschaftlich nicht zumutbaren Grenze, die dadurch entstanden wäre, und wegen der Bedeutung der Stadt für die ganze Slowenische Steiermark.

Das alles ist jedoch ein Beweis dafür — und das ist die dritte These im Zusammenhang mit der Befreiung der Slowenen im Drau- und Murland von der deutschen Herrschaft —, von welcher Bedeutung 1918 auch der Auftritt der Kämpfer für die Nordgrenze unter der tapferen und durchdachten Führung Maisters war sowie auch der Versuch Maisters selbst, am 1. November die Macht in der Hauptstadt der Untersteiermark zu ergreifen, dem damals am meisten gefährdeten Ort im Drauland. Dabei wurde bestimmt — nach Überzeugung der Geschichtsschreibung beider Seiten — über die Zukunft eines wesentlich größeren Teiles des slowenischen Gebiets in der Steiermark (mit über 200.000 Einwohnern) entschieden und nicht nur über die eines Streifens, den später der österreichische Plebiszitvorschlag erfaßt hat.

Na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite večino letnikov predvojnega »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, kazali publikacij Muzejskega društva in prvih petindvajsetih letnikov »Zgodovinskega časopisa«, nekatere druge starejše historične publikacije, zadnje letnike »Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino«, še zlasti pa večino letnikov društvenega glasila — »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 100 din	ZČ 24/1970, št. 1-2 — pred ponatisom
ZČ 2-3/1948-49 — 200 din (kmalu razprodan)	ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 25/1971, št. 1-2 — razprodan
ZČ 5/1951 — razprodan	ZČ 25/1971, št. 3-4 — razprodan
ZČ 6-7/1952-53 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 1-2 — pred ponatisom
ZČ 8/1954 — 200 din	ZČ 26/1972, št. 3-4 — razprodan
ZČ 9/1955 — 200 din (kmalu razprodan)	ZČ 27/1973, št. 1-2 — 120 din (kmalu razprodan)
ZČ 10-11/1956-57 — 200 din	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 12-13/1958-59 — 200 din	ZČ 28/1974, št. 1-2 — 120 din (kmalu razprodan)
ZČ 14/1960 — 150 din	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 100 din
ZČ 15/1961 — 150 din (kmalu razprodan)	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 80 din
ZČ 16/1962 — 150 din	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 80 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 150 din	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 100 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 200 din	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 100 din
ZČ 19-20/1965-66 — 200 din	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 120 din
ZČ 21/1967 — 150 din	ZČ 31/1977, št. 3 — 100 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 4 — 80 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 80 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 120 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — (kmalu razprodan)	ZČ 32/1978, št. 3 — 100 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — 100 din (kmalu razprodan)	ZČ 32/1978, št. 4 — 100 din
	ZČ 33/1979, št. 1 — 150 din
	ZČ 33/1979, št. 2 — 130 din
	ZČ 33/1979, št. 3 — 130 din

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 200 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani Zgodovinskega društva s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 20-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na društvenem sedežu, prav tako pa tudi po pošti.

Ponatise zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.